

stive razlike među kulturama" (str.143.) ostaje nerazjašnjenim.

Autor iznosi i četiri evolucijska sindroma matične kulture: primitivni sindrom "jedinstvenosti osamljenih", arhaički sindrom "izabranosti", tradicionalni sindrom "velikih i malih naroda" i moderni sindrom "neuvjerljivog bratstva". Matična kultura je interkulturalne procese kroz povijest - od plemenske zajednice do modernih društava - gurala na margine.

Na kraju poglavlja Katunarić sažima proturječnosti interkulturalizma: "Neka nam oproste glasnogovornici pluralizma na ovakvom logičkom postavljanju pitanja, ali čemu govoriti o kulturnom pluralizmu kada ni gospodarski ni politički sustav (u svojoj javnoj i pragmatičkoj izvedbi) više nisu nimalo pluralni?" (str.172.) No ako je "logično" tvrditi da ekonomski, politički i kulturni sustav nisu više pluralni, onda autor dovodi u pitanje temelje svog zalaganja za povezivanje različitosti u svrhu kvalitetnijeg razvoja, iznesenih u drugom poglavlju. Ako su osnove pluralizma toliko krhke, onda je posve upitno može li na njima počivati predložena razvojna skica.

U posljednjem, šestom poglavlju Katunarić nastoji razjasniti pojmove kao što su monizam, polimonizam i pluralizam. Najbolji primjer monizma, koji predstavlja načelo jedinstvenog i isključivog organiziranja ljudskog svijeta, jest onaj zapadni. O pluralizmu, kao mogućnosti koegzistencije različitih društvenih svjetova i njihovih kulturnih osnova, autor iznosi izrazito pesimističan stav: "Većina ljudi, osobito u manje razvijenim zemljama, nema ni novca ni interesa za raskrčivanje puteva do drugih kultura" (str.176.).

Knjigu bismo, uvjetno rečeno, mogli podijeliti u dva dijela. Prvi dio, koji predstavljaju prva tri poglavlja, temelji se na razmatranju evolucijskog prožimanja i povezivanja različitosti. Paradoksalno, drugi dio knjige - posljednja tri poglavlja - dovodi u pitanje upravo tu mogućnost povezivanja različitosti. Ipak, upravo suprotstavljanjem tih kategorija autor raspliće Arijadninu nit koja bi nas mogla izvesti iz zamršenih hodnika evolucije.

Nataša Bijelić

RATIONALITY, REVOLUTION, AND 1989 IN EASTERN EUROPE

Tematski broj časopisa **Rationality and Society** 6(1), 1994.

"Ekonomski imperijalizam", širenje ekonomskih modela i odgovarajuće analitičke logike na područje drugih društvenih znanosti (posebice politologije, sociologije i antropologije), fenomen je star gotovo dvadeset godina. Iniciran Downsom analizom američkog stranačkog sustava, ekonomski će imperijalizam *spiritus movens* pronaći u utjecajnoj knjizi *The Economic Approach to Human Behavior* (1976.), koja je okupila Gary Beckerove članke o kriminalitetu, diskriminaciji, obrazovanju i obitelji napisane šezdesetih godina. Slijedeći Beckerov primjer i vjeru u superiornost matematičke elegancije vlastitog "alata" (J. Hirshleifer), određeni se broj ekonomista spremno okrenuo životnijim stvarima nego što su modeliranje tržišta i marginalna analiza produktivnosti. Usprkos žestokim kritikama kolega, dio je sociologa i politologa odgovorio na *ekonomistički izazov* prihvaćanjem i razradom ponuđenih redukcionističkih modela. Koristeći koncepte poput individualne i kolektivne maksimizacije, selektivnog motiviranja, traženja rente ili transakcijskih troškova - te odbacujući, istodobno, kulturni relativizam i strukturalno-funkcionalnu makroanalizu (sociologija), to jest naglasak na ideološkim aspektima (politologija) - ti su se istraživači okrenuli (ponovno) izgradnji *pozitivnih temelja* društvenih znanosti.

Dok se u politologiji invazija ekonomskih modela vezuje ponajprije uz *Public Choice* teoriju (tzv. "virdžinijska škola"), koja je političare i birokraciju raskrinkala kao cinične borbe za birače i budžet, u sociologiji se odgovarajuća struja povezuje s "teorijom racionalnog izbora" (*Rational Choice Theory* - RCT). Iako je RCT u međuvremenu postao akademskom modom, najpoznatijim sociologom *racionalnog izbora* ostaje James Coleman, autor znamenite i po socijalnim efektima daleko-

sežne studije američkog obrazovnog sustava iz šezdesetih godina. Imajući na umu da je njegova posljednja knjiga - *Foundations of Social Theory* (1990.) - zamišljena kao svojevrsna enciklopedija RCT, te da su Coleman i Becker (obojica dugogodišnji profesori pri *University of Chicago*) nedavno inicirali interdisciplinarni postdiplomski kolegij iz društvene teorije, ne čudi da je upravo Coleman pokrenuo časopis - *RATIONALITY AND SOCIETY* (*Sage Periodicals Press*) - čiji je zadatak promoviranje i daljnje razvijanje RCT.

Pretposljednji broj tog časopisa posvećen je revolucijama 1989.-1990., s posebnim naglaskom na bivšoj Istočnoj Njemačkoj. Kao što K.-D.Opp i J.Goldstone ističu u predgovoru, RCT pristupa revoluciji kao fenomenu kolektivne akcije temeljenom na individualnoj procjeni troškova-i-koristi. Prvi prilog, Mark Lichbachov tekst "Rethinking Rationality and Rebellion", razmatra tako mehanizme koji ograničavajući fenomen "neplatiše" (*free riding*) omogućuju efikasan kolektivni protest. Velik broj i raznorodnost rješenja, koja Lichbach razvrstava u četiri skupine (1. tržišna rješenja /npr. selektivno motiviranje/, 2. rješenja ostvarena djelovanjem zajednice /zajednička vjerovanja.../, 3. ugovorna rješenja /ugovor o reciprocitetu.../ i 4. hijerarhijska rješenja /prinuda/, objašnjavaju učestalost kolektivnih akcija, ali i čine upitnom njihovu predikciju (str. 28.).

Članak Edwarda Muller-a i Ericha Wee-de-a, "Relative Deprivation and Power Contentment", empirijsko je testiranje validnosti dviju suprotstavljenih koncepcije političke pobune. Prva - *teorija relativne deprivacije* (T.R.Gurr) - tvrdi da se pobune temelje na kritičnoj masi frustracija, odnosno nesuglasju između očekivanja i stvarnosti. Druga - RCT model (*power-contentment theory*) - naglašava, pak, interese i racionalnu kalkulaciju; izbijanje pobune ovisi o snazi režima, očekivane koristi od pobune i procjene vjerojatnosti uspjeha. RCT model, tako, predviđa da će povezanost između stupnja režimske represivnosti i političkog nasilja imati oblik "obrnute U krivulje". Rezultati analize podataka za 118 država u razdoblju 1973.-1977. to potvrđuju.

Teoriju relativne deprivacije izravno pogada nalaz prema kojem nacionalni dohodak *per capita* nije statistički značajno povezan s dinamikom političkog nasilja.

A.Hirschman-ova *exit-voice* teorija polazna je točka priloga pod nazivom "The Economics of the Iron Curtain and the Berlin Wall" (Manfred Tietzel & Marion Weber). Iako je i sam Hirschman nedavno tako pristupio padu DDR-a (*World Politics* 45(2), 1993), Tietzel-ovo i Weber-ovo čitanje "godine preokreta" slijedi ponešto drukčiju logiku. Za razliku od tzv. "hidrauličnog modela" koji upućuje na obrnuto proporcionalan odnos "izlaza" (emigracija) i "glasa" (protesta), autori inzistiraju na koordiniranoj distribuciji visokih troškova vezanih i za "izlaz" (tehnologija granične kontrole, Berlinski zid) i za "glas" (cenzura, tajna policija). Tek pojavom Gorbačova i zamjenom Brežnjevljeve doktrine ograničenog suvereniteta zemalja Istočnog bloka, tzv. *Sinatrinom doktrinom* ("svatko nek' čini na svoj način") - čime se troškovi zapriječavanja "izlaza" i "glasa" u potpunosti prebacuju na matične režime - omogućen je kolektivni "glas" smanjivanjem individualnih troškova sudjelovanja u protestu. U zaključku, Tietzel i Weber postuliraju "diktatorsku dilemu":

1. Što je izraženija glasnost, veća je vjerojatnost pobune (manji individualni troškovi "glasa");

2. Što je pak izraženija kontrola i represija, "sigurnosni" su troškovi veći a gospodarska efikasnost manja - što povećava nezadovoljstvo te, kao odgovor, izaziva dodatnu režimsku kontrolu; dugoročno gledajući, ta spirala represije, oskudice i nezadovoljstva rastaće same temelje diktatorskog režima.

Anthony Oberschall ("Rational Choice in Collective Protests"), jedan od pionira *teorije mobilizacije resursa* i Karl-Dieter Opp ("Repression and Revolutionary Action") nastoje empirijski testirati model racionalnog izbora na slučaju lajpciških demonstracija 1989. godine. I jedan i drugi uvjerljivo pokazuju da se protest ne može objasniti pozivanjem na atomizirane individualne odluke. Ključna uloga u formiranju kolektivnog pro-

testa pripada, naime, raznorodnim društvenim "mrežama" (u Leipzigu se na demonstracije išlo u društvu prijatelja) koje prenose informacije, snaže solidarnost i pružaju mogućnost identifikacije. Znači li to da su revolucije posljedica kaotične dinamike malih skupina? Opp-ovo istraživanje, provedeno u studenom i prosincu 1990. na uzorku od oko 1300 sudionika lajpciških nemira, sugerira da motivaciju za protest valja promatrati kao funkciju individualnog kalkulusa "uklopljenog" (*embedded*) u interaktivni svijet malih grupa, čije *cost/benefit* parametre mijenja djelovanje *egzogenih varijabli* poput političkih i gospodarskih promjena.

Posljednji prilog - "Is Revolution Rational?" - povratak je uvodnoj temi broja. Je li kolektivna akcija uopće moguća bez "selektivnog motiviranja" (*selective incentives*)? Kako je individualni (racionalni) egoizam spojiv s uvijek skupom kooperacijom? Odgovor koji Jack Goldstone nudi teorijska je elaboracija fenomena čije su nam empirijsko lice razotkrili Oberschall i Opp. Fenomen "neplatiše" nije realističan problem, barem ne na razini individualne akcije, jer društvene skupine (formalne i neformalne "mreže") djeluju kao *posrednik* između pojedinca i revolucionarne akcije. Upravo je takav, *sociologizirani* model racionalnog izbora, prema Goldstone-u, temelj povezivanja mikro- i makro-analize društvene stvarnosti.

Kako, na kraju, ocijeniti doprinos RCT razumijevanju pada komunizma? Usprkos empirijski argumentiranim (Muller & Weede, Opp, Oberschall) prednostima modela racionalnog izbora u usporedbi s utjecajnom *teorijom relativne deprivacije* te metodološki (i heuristički) važnom suprotstavljanju *dinamike individualnog izbora* dirkemijansko-parsonijanskoj *societalnoj epopeji*, RCT ne uspijeva u potpunosti živjeti u skladu s reputacijom. Po-nudeni modeli, lako je vidjeti, daleko su od jednostavnosti i "štedljivosti" koju (pozitivistička) predikcija traži. Navedeni autori, bez izuzetka, kombiniraju barem tri analitičke razine:

(a) **razinu racionalnosti** - na kojoj se odvija individualna analiza troškova-i-koristi od

(eventualnog) učešću u kolektivnoj protestnoj akciji;

(b) **razinu socijalne ukorijenjenosti** (*embeddedness*) - gdje se kao kolektivni akteri pojavljuju socijalne skupine ("mreže") odgovorne za razmjenu informacija i jačanje solidarnosti;

(c) **razinu societalnih ograničenja** - koja obuhvaća strukturne varijable kao što su promjene na međunarodnoj političkoj sceni ili gospodarski slom.

Takav pristup bitno približava RCT klasičnoj sociološkoj teoriji. Možda je upravo ta *konvergenција*, započeta empirijski iznudenim ekstenzijama (karikaturnog) *homo economicusa*, ključan razlog stagnacije ugleda RCT u posljednjih nekoliko godina. Iako je teško reći je li to predznak nadolazeće nepopularnosti koja će otpremiti RCT u "ropotarnicu ideja", jedno je sigurno. Nekadašnji optimizam u pogledu prediktivne snage RCT zamijenila je duboka skepsa izazvana nerealističnošću njezinih modela. Najrječitiji dokaz tome nalazimo u knjizi intervju a (*Economics and Sociology*, 1990.) koje je R.Swedberg, ekonomski sociolog, nedavno vodio s ekonomistima, sociolozima i filozofima bliskima teoriji racionalnog izbora.

Ipak, to ne znači da moramo odbaciti Beckerovu sugestiju iznesenu u povodu primanja Nobelove nagrade (*Journal of Political Economy* 101(3), 1993, str.403.), prema kojoj "teorija racionalnog izbora trenutno najviše obećava kada su u pitanju temelji jedinstvenog, multidisciplinarnog pristupa analizi društvenog svijeta." Novi, plastičniji i empirijski korektniji pristupi povezivanju sociologije i ekonomike, posebice tzv. *nova institucionalna ekonomika* /O.Williamson/, *socioekonomika* /A.Etzioni/ i *nova ekonomska sociologija* (M. Granovetter), otvaraju mogućnost ravnopravnosti sociologije u teorijskom braku s ekonomikom. Ostvari li se ta jednakopravnost, racionalnost će napokon biti uzeta varijablom a ne (aksiomatskom) pretpostavkom.

Aleksandar Štulhofer